

ulici, slišal sem njene korake in govorico, pogledoval sem ji od strani v obraz in lovil njene oči, lahko sem se je tudi dotaknil. Vseeno pa še nisem bil trdno prepričan, da bo tudi naslednji četrtek prišla na trg.

(Iz romana *Trenutki in leta*)

Taras
Kermauner

Zadnje srečanje

Sreda, enajsti junij. Dan, ki zame še pred kratkim ni prenašal nobenega pomena, prazen, eden mnogih razvlečenega človeškega življenja. Včeraj in za naprej se je čas v tem dnevu bliskovito napolnil, nenadejano osmisli: pomnik črne smrti. Je poleg rojstva res smrt najtrdnješa vsebina časa?

V sredo, včeraj, je umrl moj oče.

Prvo vprašanje, zalučano samemu sebi: sem pošast, ker ravnam, kot da se nič, prav nič pomenljivega ni zgodilo? Ker pišem, ker delam svoj vsakdanji šiht? Ker ne tožim, ne potihoma, ne na glas? Ker ne čustvujem, tenko, plemenito, prizadet? Ker ne tolažim drugih? Ne sebe? Ker sem uro po smrti odšel sèm, nazaj, v Špik, v svojo trajno samoto, kjer bom počakal, deloven, do ure pogreba? Je edino prav, da živim svoje življenje naprej, kot sem ga doslej, ker smrt ne sme imeti moči nad živim, in smrti ni, če ji ne priznam, po svoji volji, mesta v svojem srcu? Ali pa je smrt najlepši dar med darovi, in mi je oče z njo prepustil več kot s čimer koli doslej: ker me je osvobodil sebe, svojega bremena, svoje mučne navzočnosti, svojega, četudi nehotenega, zaslužnjevaja? Ker od tega hipa nisem več sin, ne več otrok, nimam več staršev? Ker sem se navsezadnje znašel sam, sam iz sebe v tej pustinji sveta?

Ta hip sem, kot je pri skrbnih pisateljih v navadi, pomislil, nadzor ne lenari, ali nisem iste besedice uporabil dvakrat v preveč neposredni soseščini in ali sem se izrazil dovolj krepko, izvirno. Očetova smrt ni zasenčila vseh drugih interesov. Pozornost do oblike ostaja. Je takšno moje početje primerno? Ne opozarja na otrdelost srca, na premoč volje, na poraz čustva? Na nestvor, ki je zlorabil bližnje, sam sebe, prečudežni, samostojni svet v ponižen predmet lastnega opravka: opazovanja, premišljevanja, razčlenjevanja, upodabljanja, pisanja?

Četrto stoletje bo tega, kar me je presenetil in me prepričeval nekdanji prijatelj Balant, tedaj genialno obetajoč filozof, po svoje, kot avtonomnega čudaka, sem ga tudi občudoval, četudi sem ga, po drugi strani, kot meščan, ironiziral. Pravil mi je, moralno ogorčen, ko sva si bila ogledala film *Rdeči čeveljčki*: prvo je vsebina, drugo in odvisno oblika. Prepričan marksist je trdil: oblika ni bistvena, povsem se mora, če naj ne bo zločinska, podrediti človeškemu, človeško pa je zmerom zgolj vsebinsko, čustveno, medosebno,

eksistencialno, živo. V *Rdečih čevljičkih* se namreč glavna igravka, božansko nadarjena plesavka, ki se je morala, žrtvujoč se za svojo umetnost, popolnoma odpovedati kakršnemu koli zasebnemu življenju, smrtno ponesreči, predstava, v kateri bi morala zvečer nastopiti, pa ni odpovedana, koreograf in ravnatelj tega ne dovolita, vsi nastopajoči plešejo, solisti in zbor, kot da ni nikjer nobene odsotnosti, le v sredini odra so v zameno za primabalerino položeni njeni rdeči čevljički, baletni pravljlični copatki, njen simbol, znamenje njenega dela, vloge, znanja, čudeža, ozki reflektor kroži okrog njih v istih ritmičnih, skladnih zamahih, kot bi spremljal živo giba-joče se mišičato, a obenem presno telo. Balant je podivjal: grozljiv anti-human (ističen), kapitalističen, buržoazen, peklenski formalizem, je ves zadihan dokazoval. Dekletu — plesavki — bi že prej morali dovoliti, da ljubi, da (s)polno živi s svojim izvoljencem, da uživa svoje življenje, ne pa, da so jo skopili! Čemu bi morala samó dajati? Se žrtvovati za druge? (V začetku petdesetih let je pri bivših radikalnih požrtvovalnejših prišlo do reakcije: do odkritja svoje zasebnosti, telesa, užitka, interesa.) Pravico je imela do lastnega življenja! In zdaj, po nesreči, bi morali počastiti njeno smrt, njeno življenje, predstavo odpovedati, ne pa, kriminalci, da so imeli umetnost za pomembnejšo! Besnečemu mu tedaj nisem vedel dobro odgovoriti; bil sem premlad, premalo izkušen, premalo čvrst in še ne svoj.

Pozneje, ko sem nekaj dni direktoroval, bedne, nične ure robovanja instituciji in (ne)človeškim vlogam, v katere je okamnela večina mojih znancev, sem moral o podobnem dejanju sam odločati. Izbral sem, še zmemrom neoblikovan, konvencionalno rešitev, ki so mi jo prišepnili: predstavo sem odpovedal, razglasil sem žalovanje; ravnal sem kot dober, čeprav zakasnel Balantov učenc.

Danes — mar sem že sezidan, trden, cel, zares ves močan? kako bi se motil, če bi se vdal takšni laskavi samooceni! — razglabljam drugače: ne živo ne mrtvo naj se ne podredi nikakršni konvenciji! Tudi topla človeška vsebina naših duš naj se pokori velelniku ustvarjanja ali možatemu oblikovanju snovi, sebe. Pokorna naj bo celo ljubezen, ponižna pred silo, ki . . . kaj, ki . . . ?

Smrt je neizogibna. Življenje zmoresš preprečiti, smrti ne. Smrt je edina dokončna usoda, enosmiselna, brezsmiselna, nadsmiselna, ki je nihče ne prevaga. Zakaj bi potem obupaval, če najbolj *je*? Smrti nisem dolžan nič, se pravi, vse: samega sebe; življenju sem prav tako dolžan vse, samega sebe, se pravi: nič ali komaj kaj! Smrti morem podariti vse, ker me edino ona osvobaja, zavezuje za življenje. Ali bolje: smrt me najstrašneje, najdokončneje obvezuje s tem, ker mi daje, nepodkupljiva, le nekaj bežnih trenutkov na razpolago, vagabundu, igravcu na srečo, da jih oblikujem po svoji čudi, po svojem premisleku. Jih bom zapravljal, za medalje in skledo leče, za varnost evnuha, za slast drekoborca? Jih bom zbral, izcedil iz njih olje življenja? Jih bom preganjal in poganjal po pokozlanih gostilnah, na dolgočasnih meščanskih obiskih, v bebastih službah, po plehkkih uradih? Se bom trudil, da bodo čim hitreje ali čim počasneje, vsekakor pa čim ugodneje, čez komot ga ni, ti goli trenutki potekali in iztekali? Ali pa bom razumel, da so mi bili dani na pósodo, da sem z rojstvom podpisal bianco menico in da moram zdaj vračati, vračati zase in za druge, za nedorasle, za nesrečne, za krhke, za vse, ki so se ponesrečili? Da je oblikovanje protidar, dar za dar? Da edinole z njim, jaz, usojen za pisuna, ne popustim?

Stari stoiki so me, ne brez uspeha, naučili: živi, kot da ti je jutri umreti, poravnaj račune, ne pričakuj od življenja — od drugih — kaj prida sreče, zanašaj se nase, daj ti drugim, ne terjaj od njih, védi, da si bil prah in da se boš v prah povrnil; pristani na to, da smrt, tudi tvoja, ni nobena krivica, z njo se stvari šele uravnavajo: postanejo, kot so že bile, preden si prijokal na svet in žrtveniški red stvari s svojo samoljubno pohoto zamešal. (Tudi tu sem stoicizem zamešal s krščanstvom in budizmom; nič hudega, saj se ne gremo stroke, kajne? *To, čemur roža pravimo, dišalo bi tudi z imenom drugim!*) Človek ljubi, trpi, počne; ko umre, gre polagoma vse v nič, spomin nate, tvoja dela, drobceni vpis v svet. Vendar — je ta vlažna, mehka zemlja, v katero se razbremenjeni, olajšani, podojeni vračamo, res nič? Ne pojejo mile ptice, ne slišiš ščebetanja ščinkovcev in zateglega piskanja žolne? Se ne spovrača vigred, cvetoča? Ne zazeleni trava, nova vsako pomlad, nastlana z marjeticami, regratovimi lučkami, trpotcem, deteljo? Niso skale, ob meni, enako mogočne, kot so bile, enako nerazdrobljive? Ni celo goreča masa plinov, ki ji pravimo sonce ali zvezde, najbolj trajna, najbolj obstojna, veličastna, sijajna? Kakšen nič neki! Z njo, s to maso in njenimi zvezdnimi, galaktičnimi, šipkovimi, jasminovimi cvetovi bom živel naprej, nepresahljiv, in bo živel moj oče, njegov oče, vsi naši očetje, le da ne v podobi očetov, hvala bogu, le v liku energetske mase in, če hočete, vesoljne duše. Vse to je : je enako kot smrt, je skupaj s smrtjo eno in isto, brezkrajno, tolažljivo.

Vsako jutro, pet minut pred sedmo, poslušam kratko duhovno premišljevanje na dunajskem radiu. Davi je evangeličanski pastor razpredal misel o človekovem vstajenju izza groba, pokopališča, prahu; včeraj je bajal o dobrotnosti smrti, smrti se je treba radovati, je svetoval, duša je našla pokoj, vrnila se je, kamor spada, v srečo, v dom. (Vem, v ustanovi ni doma, le depó in keha.) Zakaj ne bi teh zaupljivih besed, te otroške vere sprejel, čeprav jo razumem po svoje? Kaj ni oblika kamna, vetra, rdečega jabolka, v katere prehajamo, lepša od človekove? Ni takšno preseljevanje duš za človeka edina dokončna sreča? Ni vsaka oblika sleherne zemske in nezemske reči lepša od človekove? Se pravi, da na slabše sploh ne moremo? Noben stvor pod nebom ne trpi toliko kot človek, morda le tisti, ki jih človek ujame, pripne na verigo, da mu gonijo kolo; noben ne napravlja toliko smradu, težav, zločinov. Nemogoče je, da bi bilo še kakšno bitje v tolikšni meri nesrečno. Rože čutijo, se z nami pogovarjajo, mahajo nam v pozdrav; ko jih režemo, jih boli in umirajo, vendar je njihovo trpljenje le delček lepote, ki jo sijejo. A človek? Ne razmetava bistveno več zla od dobrote, ta seja-vec groze?

Razúmite me: ne zagovarjam smrti, obožujem življenje. Le oberoč drobim svojo pesem: smrti se ni bati; ni zla; sprejmimo jo spokojno, kadar pride, dobrotnica, čeprav nenadejano in z veliko bolečino. K vsakršni bolečini, tuji in svoji, pristopimo spokojni, dobri, sprijaznjeni. Nikoli se pobotati s slabo družbo, s kruljavimi ustanovami, s plitvostjo, z omejenim poprečjem, z norm(alnost)jo; s smrtjo zmerom. Ob smrti ni razloga za obup. Naklonjenost življenja, ki je smrt, sem dojel, ko mi je umrl — edini — brat, devetnajstleten, hudičevo nadarjen, s silovitim življenjem pred sabo. Nanj sem bil stavil, ne nase; smrt je z enim zamahom svetle kose pokončala moja pričakovanja. Če sem tedaj prenesel ta sunek z mečem, to razparanje telesa, kaj me še lahko zadene in zamaje? Brat se ni zvrnil v jamo; kot kraljevič je preskočil v sredico oreha, v rdeče meso češnje, v zmerom pokončni

veveričin rep, v hladne peruti gorskega viharja: v čudež sveta. Spremenil je le položaj, obliko. Iz enega čudeža sveta je prešel v drugega.

Da, čudež je tudi to naše človeško življenje: to *moje* življenje. Navzlic gnouju, ki se ga drži in ga proizvaja, je čudež. Me res lahko tre in stre trpljenje, če *ne želim*? Če *ljubim*, brezmejno, kar je, kakor je? Če ljubim tudi smrt vsega? Če mirno, z nasmehom, vedečnim, pričakujem vsakršno, tudi svojo smrt, najsi se oglašva v tej ali oni obliki, majcena, meni namenjena, kot preprečitev objavljajanja tekstov, kot onemogočenje pisanja, velika, kot utrnitev diha? Če zbrano, skrajno silaško, z vzdignjenimi zapornicami, s pretokom vseh energij, a obenem predano, z bogano, do breztelesnosti nezavezano izrabljam sleherni živi trenutek tega življenja, ki mi je bilo podarjeno, da ljubim, brez pregraj, da trpim, brez pogojev, da uživam in delujem, da z močjo blaznega doživljanja in sodelovanja v zgoščenih prekucijah sveta, polnim, hip za hipom, vsak kotiček svoje notranjosti, da to doživljanje, počenjanje jemljem za predmet opazovanja, razčlenjevanja in zgnetenega oblikovanja? Da pečem iz svojega telesa, gibov, zamahov, želj kruh, ki bo dober tudi drugim? Ni tedaj vse en sam vzhajaj duh, vse potisnjeno do skrajnosti, nikjer nobene praznine, odsotnosti, nič? Ne velja edinole stavek: vse *je*? Ni potemtakem življenje v celoti in v posameznosti en sam čudežen krik, opojen ogenj, krčevit napon, pretresajoč organizem: sreča? Mu ni smrt enaka? Ne sledim s tem, zvest učenec, tudi drugi zapovedi stoikov, ki pravi: živi, kot da bo tvoje življenje večno! Načrtuj najbolj pretirano čezmerne programe (ubogi stoiki, če bi odkrili, kaj jim pripisujem!), zidaj najbolj drzne piramide, piši foliante, debele ko gore, računaj z desetletji, s stoletji, s tisočletji, ne pusti se zbegati, nikoli nikomur, ne dovoli si vzeti zaupanja vase in v svet, ustvarjaj, dajaj? Če boš veroval vase in v usodo, boš nagrajen z najvišjo nagrado: z blestečo, razkošno, utrinjajočo se, skromno, nevidno smrtjo, s takšno, kakršno si želiš! Veter bo razvejal tvoje besede, dela, moč, ta moč se bo naselila v druge, v drugo, neznana, brezimna, rešen boš vseh odgovornosti in pogledov, slave in reklame, sovraštva in preganjanj; letal boš, brezkončen, z junijskimi semeni po vonjivem vročem zraku.

Oče v zadnjem času ni želel več živeti. Trudil se je še zmerom po deset, štirinajst ur na dan (potezo sem dedoval); tako se je bil navadil izza mlada. A zapustila ga je strast, moral se je siliti — sproščajočega, mirnega veselja pa z delom nikdar ni imel, bil je sestavljen iz volje, dolžnosti, sile in gnanosti, da bi preobrazil svet, obenem pa mu je bilo pretirano delo zatočišče, v katerega se je zatekel pred porazi politično institucionalnega in ostalega sveta. Sla po prebivanju se mu je že zdavnaj izmuznila, držala se ga je, leta in leta, le še nekakšna divja, nemalokrat umetno samosprožana napetost, želja po dokazovanju, da ima prav, boj za lastna, osamela, nepriznana, odrinjena stališča, nerazumen, netakčen prepir, ki mu ni prinašal zmag, saj ga je redno vodil skrajno nespretno, najbrž z mazohistično željo po alcestovskem porazu; vprašanje je, če si je zmage v zadnjih treh desetletjih res kdaj iskreno zaželel. Zdaj, zadnji mesec mu je bila odvzeta tudi poslednja muka: njegov življenjski smisel, njegovo smrtno breme, kdo bi vedel. Začel je posedati, milega obraza, on, ki ni znal počiti niti za hip in ki ga je stalno gnala vznemirjena dejavnost. Postal je nežen in drobno človeški, on, ki mu je Alenka pravila prabog. Črte obraza so se zmehčale, kolikor se je njegova izklesanost sploh mogla otajati; glas ni več, kot včasih,

ob slednji priložnosti, pravičniško rohnel, roke so omahovale, se je mar odpiral vserezumevajoči dobroti, on, profesionalni bojevnik, nikdar pomirjeni, četudi nikdar zmagoviti upornik?

Vendar — je njegova pomiritev zopernaturalna? Pritrudil se je do sedemdesetih let, opravil je velik, mogočen posel, sezidal je kopico stavb, nekaj garaških knjig, svoj duh, svoje telo, svoj žar in svoje trpljenje je vnesel v skupno stavbo. V najhujših časih je sam, z redkimi tovariši, redke med razumniki, držal Atlas, podirajoči se strop vere v narodovo in družbeno prihodnost. Tedaj je bil več kot nekdo: bil je jeklo in granit, up in moč, setev in žrtev. Pozneje se je umaknil vase: vera, upanje, ljubezen so se mu odtegnili, postal je ubežni kralj, brez kraljestva, brez zemlje, brez drugov, blodeča zakleta vešča. Ni storil dovolj? Vsakdo, tudi junak, ima pravico do počitka, do večnega; saj drugi, naslednji, zmerom znova pridrejo z neugnano slo in ženejo — kaj? veter? tok? privide? lavo? — naprej.

Umril je, ko me ni bilo zraven. Bolnik na sosednji postelji je povedal, da je bil smrtno zahropel in utihnil. Nato so ga naložili na voziček in odpeljali.

Pol ure pozneje sem odšel v bolnišnico po njegove reči. Najprej sem trčil ob njegovo posteljo; bila je že nanovo pogrnjena, čakala je na naslednjega umirajočega. Navidez se je zdelo, kot da ni nikoli nihče ležal na nji, kot da tudi Dušana ni nikoli bilo; pomislil pa sem, ali se kdaj vživimo vanjo, v poslednje ležišče, ali kdaj poslušamo, kaj nam na posebnem valu, šifrirano, pripoveduje? Mislite, da ji je res vseeno, če mora služiti zgolj smrtnim? Da ne more slišati strašljivih in obetavnih krikov? Da nihče ne leže nanjo poln sile, trdnega spanja? Je res le sredstvo našega gospodovanja? Ste prepričani, da, občutljiva, ne zaznava smrtnih hropenj, da se ne zareže vanjo vsako noč vsaj en brezdanji krik?

Poletno opoldne. Ljubljana brni skoz odprto okno. Strežnice se spretlavajo, golobice. Vse je kot ponavadi. Svet ne pogreša umrlih. Kralje, ki so do zadnjega načelovali kraljestvom, položijo, s svečanostmi, v mavzolej; razprestoljeni in ubogi padajo v zemljo potihoma. A še včeraj je ležal tu, izgnani kralj, me zgrabil, velikanski umirajoči pajek, s koščenimi prsti, smrtni pot se jih je oprijemal, za mojo roko, mi jo, onemogel, stisnil in odmril v neprisotnost. Še včeraj sem zaznaval njegovo sunkovito dihanje, bile so zadnje moči, ki so poganjale stroj; komaj je živel še kot človek, ves v aparatih, po cevkah so mezele v njegove izsrkane žile kri in druga življenjska hranila. A je bil. Danes pa . . .

Ko sem se dotaknil njegovih reči, sem dognal, da je njegova osamelost zapustila le njega, končno pomirjenega, da pa je v tem svetu ostala: prešla je na tisto, kar ga je bilo spremljalo, kar je bil uporabljal. Ko sem vzel, nežno, kot komaj izvaljeno taščico, iz predala bele nočne omarice njegovo uro, se mi je v dno duše zasmilila. Ubogo zapuščeno dekle! Nelépo, spravljeno v siv kovinski okrogel zabojček z motno šipo na gornji strani; oče jo je prinesel iz Buchenwalda, iz taborišča, in spremljala ga je, sirotica, obtolčena, črnikasta, času in gospodarjevemu ugledu neprikladna, skoz tri desetletja. Na kaj ga je spominjala? Na življenjsko dno? Mu je dajala trdnost, varno zavest, da tega dna ni več mogoče doseči? Čutil sem: ve, da je nihče ne bo več vzel za svojo. Zdaj je na cesti. Tožila mi je, z neslišnim glasom, na koži sem zaznaval njene krike. Ko sem jo spravljaj, zavito med časniški papir, v žep, je zastrto oddajala: brez ljubimca sem, brez ljubezni,

brez dobrih prstov, ki so me navijali, ki nikdar niso pozabili name, brez oči, ki so me, kratkovidne, tolikokrat vsak dan opazovale in se nikdar niso zmrdovale nad mojo grdoto. Od danes naprej . . .

Listnica, oguljena, glavnik, nereprezentativen, osebna izkaznica, orumnela, copati, brezpetniki, halja, cifasta, očala, brez okvirjev, debele leče, da, očala še najbolj, ker so najbolj osebna: vse te reči, ki so bile še včeraj nerazdružljivi del njega, bolj kot žena, bolj kot otroci, celo bolj kot knjige in spisi, držal se jih je, osebnih reči, njegov posebni vonj, včasih se mu je pridružil tudi dah po neretvanskem tobaku, a dolga leta je že, kar je pokadil zadnjo cigareto, njegov vonj je v moje detinstvo vnašal veliko varnosti, brž ko sem ga zaznal, sem, orešek, splezal nazaj na drevo, na oreh in bingljaj nad svetom v varnem okrilju močnih vej, od danes naprej pa se bo ta vonj izdišal, njegove reči bojo zavržene; v najugodnejšem primeru se bojo, po milosti dedičev, prašile v temnem predalu komode. Bi jih lahko še uporabil, vsaj kdaj, da bi prešlo vame njegovo srce in srce njegovih igračk, srce njegove pogumne mladosti? Naj bi se česal z njegovim glavnikom, meril čas, vsaj od časa do časa, po njegovi uri? Včasih oblečem bratov okrvavljeni, že deset let zapuščeni suknjič, čutim njegovo toploto in toploto telesa, ki ga je nekoč ščitil; in vem: nič ni nično, tudi brat ni ničen, v meni živi naprej. Živi, ker mi je podaril čop svojih las, ker sem mu vzel, po smrti, suknjič in okvir za očala; živel bom z Dušanom, ker bom obul njegove rumene, luknjičaste poletne čevlje, njegovo modro karirasto srajco, si nataknil, pozimi, na njegove gojzarje njegove dereze. Ne, paleolitski čas še ni minil, zame reči niso mrtva sredstva, most so, na katerem se srečujeva, tok, ki naju pod visokim tlakom spaja v eno telo.

Ko sem naprosil belo sestro, naj mi mrtvega očeta pokaže, me je odpejlala v kopalnico in ropotarnico, kjer je začasno ležal, pokrit čez glavo z belo rjuho, v belem, čistem, higieničnem prostoru. Odgrnil sem belo pregrinjalo, opazoval zamišljeno, napeto, zbrano, mirno ta, le še nekaj ur prej prisotni obraz. Zadnjič te gledam, oče; kaj si, si maska ali kost, spomin, duša?

Moram si vtisniti tvoj obraz v spomin, čim globlje. Moram poznati, kot več fotograf, kot kipar, ki snema posmrtno masko, sem si dopovedoval, to obokano, kamnito, trdo mrtvo lice. Kaj si? Truplo ali oče? Reč ali človek? Si res, komaj nehaš dihati, že truplo? Mrtev človek? Si res drugačen, v temelju spremenjen? Z drugega sveta? Sam v sebi sklenjen? Brez vprašanj, ves v odgovoru, v jasnem, v večnem? Niti lep niti grd, zgolj drugačen? Skrivnosten? Svoj? Tuj? Pravzaprav si neke čudne vrste zmagovalec; ne človeški, ne tak, ki se veseli svojega uspeha, ki ga vrednoti; morda le popotnik, ki je prispel do konca poti, do kraja, kjer mu je zadnja žena — Penelopa, smrt — izvezla bleđi mrtvaški prt; tak, ki mu je vseeno in ki ga nobena človeška ničevost več ne prizadene.

Ni se mi zdel zapuščen, ta rezani telesni kamen; ne. Nikomur ne boš več, telo, služilo. Pa si se sploh kdaj komu v resnici udinjalo? Si bil kdaj posoda duše, nečesa, kar te je transcendiralo? Tisto onkraj trupla — živo — je sicer sedemdeset let bilo, a kako? Najbrž ne kot namen, ne kot cilj, ne kot smisel. Ni bilo telo za časa življenja uklenjeno v živost, ujeto v neko evforično, historično, razburjeno, pretirano, trapasto stanje, ki mu pravimo, z najglobljim spoštovanjem, človeško življenje? Vse, kar se potika po človeškem življenju, je vprašljivo, prehodno, pogojno, prisiljeno, nadomestno,

truplo pa, zdaj zrem vate kot včeraj, *živiš* pred mano v jasni dokončnosti, nepremakljivo. Tako *živi* pred mano, v *meni* vsa prečudežna, velika natura. Tu je vzrok, da trupla ni več mogoče uporabiti, kot bi se dalo nesrečni glavnik ali zapuščeno haljo; na prosekturi ga kvečjemu razstavimo, mu iztrgamo srce in jetra, odrežemo jezik, razveznemo mišice. Lahko ga uničimo; nič lažjega. Ne zmoremo pa ga držati v dovolj trajni odvisnosti, kot držimo, gospodarji, žive (mrtve?) ljudi. Svoje si, telo, in odhajaš, kamor — po nalogu usode — moraš.

Priznavam mnogo očetov, duhovnih; ta, včeraj umrli, pa je bil edini tudi telesni, biološki, neposredni. Nanj sem bil, v svoji rani mladosti, najbolj navezan, sprožil mi je največ ljubezni in mi podaril največ trpljenja, nemalo sovražstva in odpora, obilo sreče. Bil je poudarjen oče: trinog in nekdo, ki se zame ne zanima; zakon in trpka izkušnja; zgled in prepoved; sramota in lepota; žolčno razočaranje in steber, okrog katerega sem se ovijal. S svojim obstojem je težil na meni, rezal vame, me trl in pobijal, pred tem pa me je postoril, me napotil k modri roži, v brezpogojnost, v slo po absolutnem. Kako naj mu ne bi bil zavezan? Kako naj mu ne bi želel ubežati? Kako ga ne bi mogel posnemati? Kako ga ne bi moral spodkopavati?

Zgodba vsakega mladostnika je moji podobna, moja je, verjetno, samó silovitejša. Prebival sem v posebnih, neurejenih, nezdravih, problematičnih, prepoudarjenih razmerah, zato je bilo moje in moje okolice doživljanje prenapeto, nenaravno, premočno. Oče, čeprav večinoma odsoten, pa je bil središče, svetišče tega — mojega — drgeta, hlepenja, padanja, mor, norenja in morenja; bog, kateremu sem žrtvoval živega sebe, oltar, na katerem sem žrtvoval, svojo prihodnost, svoj namen, žrtvenik, na katerem sem bil žrtvovan in kjer se je žrtvoval tudi on. Zgodba mojega življenja se spleta okrog njega. (Koliko moči mi bo potrebno, da jo bom, polagoma, izpovedal, to vročo temno zgodbo?)

Pogostoma se sprašujem, zakaj je moje čustvovanje, vrednotenje, doživljanje tako razcepljeno, razdvojeno? Zakaj trdim zdaj eno, zdaj nasprotno? Zakaj me meče v cikcaku in podí iz skrajnosti v skrajnost? Ni prvi vzrok za to v mojem odnosu do očeta? Ni ta odnos model mojega čustvenega, morda pa sploh celotnega življenja? Se ne borim nenehoma, skoraj od malega, zoper avtoriteto, šolske oblasti, državo, politiko, teror? Me ni za takšnega oporečnika vzgojil oče? Ni bil ta boj njegovo življenje (dokler se mu je vzpenjalo)? Nisem pretiral celo tako daleč, da sem se nepričakovano hitro odpoved(ov)al lastni avtoriteti, na književnem področju, kot direktor, kot družinski oče, ko sem spoznal, da pelje v sámo nasilje, v obnovo patriarhalno paternalističnega sistema? Ni bila slaba skušnja z mojim očetom razlog za takšno samoopoved? Ker sem občutil, kako trhla je postala njegova avtoriteta, ko se je oprla zgolj na dogmo; kako nasilna, ker ni veroval vase, a se je želel vsiliti; kako in koliko je (po)škodovala naokrog, najbolj pa, avtodestruktivno, svojega neprilagodljivega nosivca? Ni to moj temeljni in usodni »anarholiberalizem« (čemú ne bi uporabil prijetne politične psovke in jo priredil za intimno rabo?) en sam — uspešen? neuspešen? — boj zoper lastnega očeta, ki sem se ga moral osvoboditi, ker sem ga preveč ljubil in mu bil preveč podvržen?

Malokateri mladostnik je bil tako razburjeno, tako noro zatrapan v svojega očeta. Oče mi je pomenil mnogo več kot samo biološkega ali družinskega očeta; na biologijo nisem dal bogve kaj, družina je bila posebnega

značaja. In tudi oznaka: pomenil, je netočna, prešibka. V razmerju do njega (ki pa je bilo le osredotočenje razmerja do vseh, do drugih) nisem bil jaz, ki ga gleda, občuduje, sodi, ljubi. Moj jaz je (s)plahnel, kot da ga nikoli ni bilo, in res ga(še)ni bilo. Ne le počutil sem se kot očetov del; bil sem kos njegovega mesa, prst na njegovi roki, ki se mu je ponujal, naj z njim prijemlje, kaže, tipa, naj ga uporabi za svoje sredstvo in podaljšek lastnega telesa; bil sem odmev njegove duše, skrtil sem se v njen temačni zadnji kot in tam, pretresen od božje navzočnosti, trepetal od sreče in groze. Ne bi moral nastati iz takšnega mojega razmerja brezpogojno vdani fanatik, kakršne so zahtevale eshatološke mesijanske organizacije ali *Alamutov* vodja, cinični Hasan? Kaj me je iztrgalo iz dejavne erotične predanosti bogu, ki sem želel, naj me izsesa in odvrže, zgolj v lastno slavo in po lastni volji? Preprosto dejstvo, da me nikoli ni hotel uporabiti? Da je znal ljudi le navduševati, priklicati, notranje prepričati, pridobiti, ne pa voditi in pošiljati v smrt? Da je gorel, a sam, in drugih ni znal upeliliti? Da je tičala tragedija njegovega politično revolucionarnega življenja ravno v tem, da ni znal organizirati fanatičnih sledivcev; da se mu je upiralo vladati, kralju brez dežele; da je bil že spočetka, sicer starejši, a odrinjeni, zaprti, preprečeni brat; da ni bil zmožen lahkotno sprejemati velikanskih odgovornosti in je zato ostajal teoretik; da ni imel smisla za igro, za hazard; da ne bi užival, ko bi izpostavljaval druge, množice; da ni znal izkoristiti nobene svoje prednosti v tekmi, nobene zmage; da se je prehitro zagrenil, ko je odkril, da je tudi novi svet zelo drugačen od njegovih (otročkih?) predstav.

Ko sem dopolnil šele prvo desetletje svojega življenja, je bil že izločen iz bitke za svet; od tedaj naprej sem prisostoval le njegovemu postopnemu, krčevitemu, trzajočemu razpadu. Zgodovinopisje ga je začasno reševalo, zatekel se je vanj z nezmanjšano energijo, a brez ljubezni, brez obeta absolutne prihodnosti, brez religiozne razsežnosti, ki bi jo tako potreboval; bilo mu je le nadomestek, pripraven, da, od ure do ure, od strani življenja gnus, da mu, vsaj za hip, za tale in nato za naslednjega, prepreči vstop v njegovo še občutljivo, hudo ranjeno srce.

Takšen me ni mogel več zanoreti, spravljal sem se nanj kot na lažnega boga, kot na prevaranta, ki me je toliko let vodil za nos, kot na razmočen plakat, ki je v službi drugih, gospodarjev, pravih. V teh sem črtil glavne krivce njegovega zloma, natančno presodil, da skušajo, skoz plakat, z njegovim posredovanjem, zlorabiti tudi mene, a se jim nisem, nikoli, dal; menim, da se ne bom dal nikdar, nikomur. Tudi njega sem začel sovražiti, ker se nisem mogel osvoboditi predstave, da je bog. So šele včeraj opoldne, ko je ostareli, že zdavnaj učlovečeni, križani, razdedinjeni bog, po dolgoletni agoniji, dokončno, pred mojimi očmi tudi telesno umrl, odpadle z mene zadnje spona, ki so me priklepale nanj, me vezale na njegov svet, zoper katerega sem se, odvisen, moral kritično in bojovito opredeljevati? In, kot čudežno dopolnilo, ni prišel včeraj vame, kot v novega boga, lanskoletni bog, bog zime v boga pomladi? Kralj je umrl, naj živi kralj? Bog je umrl, naj živi bog?

Ni vse zlomljeno, utrujeno, ponesrečeno, zagrenjeno, neobvladano odpadlo od njega, se razblinilo v nič, ko se je prerodil, feniks, v obnovljenem sebi, v meni, v ritualu vstajenja? Ni ostal le njegov železni značaj, neprimerljiva volja, vulkanska strast? Se ni naenkrat, iz bližine, oglasila osvežena čista vera, nedolžen vrelec zaupanja v svet? Ni brizgnil ta živi vrelec v moje

oči, včeraj, ko sem strmel, zadnjikrat, v očetove pozemske ostanke? Me ni oživil, kot me je bratova smrt pred davnim? Ne čutim zdajle obeh energij v sebi, Aleševe in Dušanove? Ostal sem namesto njiju, na *njunem* mestu. Oba sta se mi dala, oba sta odstopila iz bitke, da bi bil . . . jaz? Ne jaz, ne, ampak tisto v meni, kar je (bilo) tudi v njiju, kar je v vseh nas: človekov energetski brizg pod nebo, moč njegove brezkrayne vere, blazno zaupanje, ljubezen, ki ne pozna meja, vztrajnost vodometa, zlatometa, ki se mu reče dar.

Nekoč, na začetku, je brez priprave začel preraščati v mitski lik. Navsezadnje nič čudnega. Ko sem se rodil, je dopustoval, za več let, v zaporu. Dojenček sem poslušal mitske zgodbe o njihovi prihodnji — blazno pričakovani — vrnitvi; doma smo se utapljali v religiozno razpoloženje, kot Židje v babilonski sužnosti, kot rod, izgnan iz Edena: pričakovali smo Mesijev povratek. (Doma: mati in jaz.) Potem se je Mesija za malo časa oglasil pri nas, ropotal po pisalnem stroju, videval in oboževal sem ga, ko se je, dolge postave in odmaknjen, visok, kdaj pretaknil po stanovanju in me, morda ošnil, zviška, z očmi; dejansko je bil daleč nad mano in stran od mene, odsoten iz mojega vsakdanjega prebivanja, tega so zapolnjevali mati, predvsem pa stara mati in stara teta — mati je bila ves dan v oddaljeni službi, opoldne ji je preostajalo le toliko časa, da se je pripeljala iz Most in me poljubila. Oče se je sem in tja, prej grozljivo kot naklonjeno, bog stare zaveze, premaknil spod neba, spregovoril z mano v obliki strele, redkokdaj kot goreči grm. A nič hudega, tega mu nisem zameril, še zdaleč ne, takšen je pač božji način občevanja z nami navadnimi zemljani; oče se je držal božje etikete, ki je še krepila njegov veličastni in izjemni položaj.

Po takšni, začasni, vrnitvi so ga, kajpak, spet vzeli; državna policija je bila, zame, nekakšna nasprotna stranka na Olimpu, ki je Zevsu stalno nagajala, ga detronizirala, ga zazidala v nebo, ga zaprla v temnico, se pravi, v Lepoglavo, v Mitrovico. Pregnani bog, zares, očetu se je godilo enako kot Zevsu, ko ga je izrinil krščansko židovski gospodar. (Ves čas sem mešal grške bogove in krščanskega.) Izločil ga je za tri leta, za tista, ko bi najbolj potreboval očetovsko trdno roko. Pod nebeškim svodom so spet viseli temni, nevihtni oblaki, mučil me je stalen, večleten sončni mrk. Naš (?), moj (?) dom kot grobnica. Spet čakamo, na Vstajenje; zgodbe svetega pisma so se brez predaha ponavljale, zmerom nanovo oživljene.

Rojen sem na cvetno nedeljo. (Moj brat si je poiskal smrt na isti praznik, med oljkovimi vejicami, simboli miru, in butaricami, znanivkami vesne, v brezoblačnem dnevu, v žgolenju ptic, svet se prebuja.) Že od malega sem si zapičil v glavo, da teče — da mora teči — moje življenje od cvetne do velikonočne nedelje, skoz veliki krvavi teden. Na začetku obet kraljevanja, nato padec v zapuščenost, sramota, hujša od Barabove, trpljenje, s katerim te obsipajo pripadniki istega naroda, meščani komunista, Kajfe, Ane, farizeji, reakcionarni politiki in kulturniki, tradicionalnosti, preganjavci moralistični; nato smrt na križu. A nazadnje? Vnebohod; kaj bi drugega. A ker je nebo zemlja, zemlja kamen, kamen rdeče ali bernikovsko jabolko, jabolko volčji gobec, lisičji smrček, blagohotni veter, mehka misel, vroča kri, je nebo povsod, Kovačič ima prav, da, povsod je nebo, nebo je vse, vnebohod je vrnitev v se: sleherna smrt.

Na to vrnitev smo čakali; čakam nanjo. Zato me je Čočosan, v začetku okupacije, tako prizadela; tudi tedaj sem trepetal, kdaj se oče vrne. Me-

tuljček dočaka Pinkertna, a saj veste, kako. Vrnitev se dogodi, a ji spet sledi veliki teden, vsako leto, vsako pomlad: ljubljanski zapori, mariborski, Glavnjača, Bileča, Ustica, Flossenburg, spet beograjski in ljubljanski zapori, skoraj že dolgočasen krog, ista mesta, iz leta v leto, deset let. Ko je bil Zevs zadnjič na prisilnem dopustu, sem štel že devetnajst let; pravkar mi je Ferdo Kozak v *Novem svetu* objavil prvo gledališko kritiko. In tedaj Zevs ni bil več Zevs in njegova vrnitev ne več velika noč. Boga so okužili s smrtno boleznijo, bolan bog ni več bog. Začelo se je umiranje, trajajoče petindvajset let. Perspektiva kakršne koli božje vrnitve, vnebohoda v nebo, ki je različno od zemlje, se je zlomila. Odzdaj je živila zaslužjenost v navidezni svobodi. Grenak molk.

Kadar je prestoloval na pričnah in za zamreženimi okni v ljubljanskih zaporih, me je mati jemala s sabo in sva se sprehajala po Miklošičevi; droben črviček, ki zre v nebo, tja visoko gor pod streho, v vrsto oken, zagavtranih in odljudnih. Upala sva, morda naju kako zagleda, izza te ali one rešetke, in zve, kako sva njegova, kako zvesta. Sprehajanje po tej ulici mi je prišlo že v strašljivo navado. Še dojenčka me je teta prenašala, v naročju, gor in dol, da bi me uzrla mati; tedaj so zaprli tudi njo in jo skušali vplesti v veleizdajavski proces. Zmerom kdo misli na koga, ki je zvezan in zaklenjen. Zmerom kdo koga ljubi; še zmerom smo ljudje. Ljubi, kot sva tedaj midva z materjo: z zagreto mislijo na moža in očeta.

Drhteče sva verovala v vse tisto, kar je simboliziral, za kar se je boril in od česar je trpel: za komunizem. Nič naju ni moglo zмести. Policije, jugoslovanske in, vmes italijanska, so vdirale v hišo, nočne preiskave, preganjale podnevi, a so naju le še bolj utrjevale v izročeni boga, čeprav so, po drugi strani, ti surovi postopki, odstavljanosti od boga, nenehna vznemirjanja hudo načela mojo detinsko psiho in me raztrgala v težko ozdravljivega nevrotika. Tudi to je bil, navsezadnje, očetov dar, posledica, s katero je njegov revolucionarni boj oplazil mene. Vendar, šlo je za velike, za svetovno zgodovinske spremembe; mojih muk, moje žrtvovanosti oče v glavnem — ali nikoli — ni opazil. Razumljivo, židovski bog se ne ukvarja z malenkostmi, revolucija ne gleda na trske, odgovoren je za izvoljeno ljudstvo v celoti.

Ta bog je, po materinih besedah, znal vse. Obvladal vse jezike. (V kakšen ponos mi je bila ta njegova nadzmožnost! Kako sem se, pred tovariši, postavljaj z njo!) Poznal je vse podatke; živa enciklopedija. Znal je odgovoriti na vsa vprašanja. V prsih mu je bilo čudežno in veliko srce. Zvest. Od rojstva do smrti je stal na istem, na marksističnem stališču in to mu je, šiba bajanica, odprlo vrata v vse skrivnosti. Bil je predan in močan. A vse te lastnosti so bile namenjene celoti, narodu, ljudstvu, proletariatu, človeštvu; ni se jih dalo uporabiti v zasebne namene, niti v familarne! K meni so se sklanjale in me osrečevale le kot k enemu izmed mnogih, le kot k — skoraj zanemarljivemu — členu skupnosti. Ne, pri nas doma (domá? v družini ni bilo dóma, za dom je veljala vesoljna zemlja! in tako, še danes, z mano z zvestim posnemovalcem?) se ni zganjal nepotizem. Očetovi odnosi do mene so bili zgodovinsko pravični. Oče je bil zares nadčlovek, nadoče.

Iz njega sem črpal vse: misel, stališče, socialni položaj, čustvene muke. Zaradi njega so me preganjali v osnovni šoli, v gimnaziji in pozneje. Če bi našteval, kaj vse so, otroku, metali v brk . . . Recimo, ko sem, kratko-hlačnik, ustanavljal lahkoatletsko društvo (bil sem nor na organiziranje,

česar koli, društev, socialnih občestev, ljubezenskih združb, patološko družbeno erotičen) in predlagal, naj ga imenujemo *Kičaki*, vrag vedi zakaj, bogve kje sem to skovanko brez repa in glave pobral, so otroci, prijatelji, takoj protestirali, češ to je komunistično ime, naše društvo že ne bo podružnica komunistov (= ubijavcev, zapornikov, roparjev). In z društvom ni bilo nič. (Kolikokrat se mi je še ponesrečilo. Bom kdaj odnehal? Zdaj sem previdnejši, vendar . . .) Sošolci z Grabna, skoraj lumpenproletarci in pravi otroci proletarcev, Graben je bil najslabša predmestna šola, so me vsak teden, ob sredah, po šoli, nasproti poslopja, med grčastimi gabri, ob zidu, porisanem s pornografskimi parolami, napol skritega, pretepali četrte ure, kot komunista. Obred. Miren, zanesljiv. Usoden. Vsi smo bili speti v isti krog odkupovanja, rablji in žrtev. Stal sem pri miru, nepremično. Maležič mi je držal roke, na hrbtu prekrižane, bolj delal se je, da jih stiska, skupaj sva hodila k skavtom, prijatelja. Brata Orehova, Triler, Pavlovčič in drugi so me ritualno mlatili, a tudi oni so pazili, da me ne bi udarili preveč, treba je bilo zadostiti zakonu, od dolžnosti se sami niso mogli odvezati, a bili smo prijatelji. Udarci brez sovraštva, med nami so se razprezala ljubezenska čustva; čudno kaznovanje! (Se ni pozneje, že pri odraslem, ponavljalo, čeprav v drugih oblikah: ljudje institucije, moji znanci, v dvojni vlogi do mene: kot predstavniki ustanove so me tolkli, kot znanci obžalovali in celo potihoma podpirali . . .) Ni v tem model našega neolitskega žitja, radikalne današnje razkrhnjenosti na institucijo in privatnost?

Moja mama je, kljub domačemu pomanjkanju, često prispevala denar, da so Orehovi in drugi napol brezprizorni dečki iz Sibiriije mogli kupiti malico ali šolske knjige; v šolo sem, zanje, prinesel celo petdesetdinarski kovanec, kar je bilo, za nas, že pravo premoženje. Orehovi so bili Rusi, ah, kakšna zgodovinska prednost! Kakšna izvoljenost! Sicer emigranti, a reveži. Nas je kaj, vse skupaj, motil tedenski obred mučenja? Kaj se hoče, komunist je treba kaznovati; in jaz sem komunist, ker je moj oče komunist, kot je Orehov revež, ker je njegov oče revež. Trpel sem namesto očeta, zanj. Se pravi: med nama je zrastle nekakšna antična, rodovna, tragična povezanost: otrok tiho odgovarja za dejanja svojih staršev. Otrok = oče. Ni bil, naenkrat, oče celo nekako odvisen od mene? Urejal sem nekaj v njegovem imenu. Čudovito dogajanje! Še danes živim na njegov račun — čeprav sem se pri lastnih otrocih na vse pretege trudil, da do takšne ojdipovske vezave ne bi prišlo, preveč napora me je stalo, da me ni uničila. Torej vendarle ni delovala, name, tragično? Torej vendarle ni bila antična? Torej sem tudi jaz moderni človek, ki ima usodo na vajetih in se mu, med vsemi Scilami in Karibdami, zmerom znova posreči odisejsko preživeti?

Tedaj, osemletni, življenja še ni mojstril. Čutil je, da je, kot komunist, zunaj zakona. Da ga nihče več ne ščiti, ne pravo, ne otroški običaji, ne šola. Komunist je hudič. Tako je polagoma curljala vame zavest, da sem po naravi zunaj zakona, izdajavec, divjačina za odstrel, zločinec — neodvisno od tega, kaj storim. (Ko sem, kasneje, to zapečatenost razlamljal in iskal stališče, analizo, ki bi mi pri tem težkem poslu pomagala, mi je največ dobrega storil Sartre. Tu je glavni vzrok, da sem ga tako vzljubil. Satre mi je odkril pomembnost dejanja, samoopredelitve, eksistence in zavrgel bistvo. Komunist si, če deluješ komunistično, ne kot vloga. Moj filozof je porabil stotine strani, da je, prepričljivo, dokazal buržoazni idealizem. Ta je trdil: Genet je tat, in ni važno, ali krade ali ne. Brez *Svetega Geneta*,

mučenca in komedijanta, se ne bi osvobodil. Ne imeti imena, naslova, naziva. Ne se pustiti ujeti v karakteristiko, tedaj tako pomembno. Biti spodaj, zadaj, drugje, drugačen, spremenljiv. Delovati, a ne po vidnih tirih. Ilegala. Gverila. Gozd. Partizanstvo.)

Oče. Bil sem, če je dihal skozme. Moral bi me, takšen, takoj in do konca spremeniti zgolj v učenca, v odvisnika, v pripadnika, v vernika, ki dobiva moč le od Gibanja in od njegove najvišje Osebe; to bi bila enostranska, a učinkovita rešitev. Postal bi človek z eno glavo in jasno smerjo. Tak sem, najbrž, po eni strani tudi postal; kadar zastopam neko stališče, zmerom ga enostransko, polemično, bojno, kot da sem ga, kot ga bom vse življenje, čeprav ga bom, čez čas, zamenjal celo z diametralno nasprotnim. (Posebna težava je v tem, da ne morem več najti tega Nadočeta, nikjer, ni ga, niti nad nebom.) Po drugi strani pa sem bil, kljub preveliki opredeljenosti, zapečatenosti, nadarjen otrok, usoda mu je namenila samostojno življenje, samolastnost, predvsem pa skušnje, misli in stališča, ki so čisto drugačna od skušenj njegovega očeta. Skušnje: zanje, za mučne in težke, so potrebna leta; leta težav. Otrok mora odkriti nova stališča, različna od očetovih, da bi si lahko ustrezno pojasnil nove skušnje. Trnova pot; nikomur ni prihranjena. Prečudovita pot; vsak je z njo, po miklavževsko, obdarjen. Iskanje, tveganje, poskušanje, preizkušanje, izzivi, potresi, padci, tekme. porazi, slutnje, rast moči, zmerom večja sreča, ko se bližaš izviru energije, tvoje sile, same na sebi. Kako vznemirljive so dileme, kako spodbuden napon! Kako prekrasno je vsak dan znova in vsak dan drugače odgovarjati na nujnost: treba se je osvoboditi! Pisano je, da se moram roditi, nastati kot jaz sam! (Treba je, moram se — ni v teh izrazih močna sled kantovske nemške vzgoje? — Materina mati je bila trda Nemka. — A kako naj bi se izrazil, ko pa je rast v jaz, v sebe rast volje in individualnosti? Šele skoz izoblikovano osebo morem priti do moči kot take; šele ko bom razdejal jaz, se bo začela izlivati energija; stanje pred jazom je metaljčkasto. Ni prav v tem, ker nočejo skoz napor in tragedijo jaza, mučna slabost mladega rodu, ki lahko ironično frfota, z nogami, uprtimi v zrak?)

Za skušnje je bilo bistveno, da so se morale zaostri v neizničljivi spor z očetom, z njegovo pozicijo, z vsebino njegove vere, z njegovo ideologijo, nato s samim načelom avtoritete, vere, pripadnosti. Če sem hotel vzcveteti v sebe, sem se moral najprej osvoboditi verig, v katere me je bil uklenil, zapora, v katerega me je bil sam, nehote, ironija, strpal. (Biti izvajalec pomeni biti najstrahotnejši zapornik: tisti, ki čuva, nadzoruje, preganja druge zapornike, paznik, kapo, uradnik, aktivist, člen. Vsak oče neolitske družbe je tak pes čuvaj. Dokler nisem zadeve razumel, prav dolgo ni tega, sem sodil v to vrst tudi jaz. Vse, kar nam je bilo naloženo pri izgonu iz raja, je treba prebiti.) Moral sem ponoviti arhetipski neolitski model, ojdipovsko mitsko zgodbo: očeta ubiti. In sem ga, z največjim naporom, s samopremagovanjem, z zatajevanjem ljubezni in odvisnosti, skoz leta, skoz desetletja, trgal in zametaval. Kako se mi je upiralo to ubijanje! Kako težko je bilo, v začetku, sploh odkriti, da ti je največji sovražnik tisti, ki ga najbolj ljubiš! Koliko časa je minilo, skoz koliko zmot se je bilo treba preriti, preden se mi je posvetilo, preden sem razumel, da je pravi sovražnik zmerom v meni, da sem to jaz sam (bil sem očetov posnetek), da je najhujša samoprevara iskati sovražnika pri drugem, v nasprotnem razredu, rasi, barvi kože, spolu, pri tistih, ki te ne marajo in ki jih ne maraš. Narobe je res: kdor te preganja,

ti dela dobro; uničuje te, kdor te skuša narediti za svojega, kdor te mami v fevdalno varnost. Nihče me ni na to zakonitost opozoril, živel sem v patriarhalni družbi, v hinavsko moralističnem okolju, v avtoritarni družbi. Govorilo se je o dolžnostih do očeta, o zapovedani ljubezni, o spoštovanju veličine. Vsi, posamezniki in ustanove, nauki in zgledi, so me skušali zadržati v vsega oropanem suženjstvu. (Kaj ni ravno ta moj esej skrajni primer vzgojne literature, vzorov in bojov, lastnega likanja? Skoz trnje do cveta! Skoz vice v nebesa? Izkristalizirati se, skoz preskušnje, v jaz; kaj pomaga, če se trudiš nato ta jaz razdejeti. Meniš, da se ti je že posrečilo? Da se sploh more posrečiti? Vnemaš se za samograditev jaza, namen te poti pa je, da cilj, ko ga dosežeš, zavržeš. Kakšna samoparodirajoča alogika! Kaj sploh želiš? Če bi mešal polento, bi ti bili hvaležni, a mešati ljudi? Zrasti vase, kar je osnovna zahteva neolitika, moderne družbe, se izcizelirati v subjekt, neodvisen od drugih, zavzeti mesto gospodarja, biti sam lastnik svojih odločitev in volje, cilj vseh brumnih pedagogov, a toliko muk zgolj zato, da se postaviš na vzvišen podij in predvajaš javni postopni avtodafe? Čemú?)

Zažgati dinamit in pognati v zrak avtoritarno stavbo, se mi je posrečilo šele po petnajstem letu, po koncu vojne, ko so se stvari v svetu začele obračati, ko sem zrušil brezprizivno avtoriteto očeta in stalinizma, obe ob istem času, bili sta eno, in se nato spustil, z drobno, naluknjano jadnico na širni ocean, izkušnjam, doživetjem, viharjem nasproti. Na tem oceanu se zibljem še danes, jadnico, ki sem ji privaril par motorjev, popravljam, kitam luknje, preganjam najrazličnejše okvare, potujem od otočja do otočja, obiskoval sem različne države, a jih zapuščal, različne ideologije, a jih zapuščal in se podal, zibaje, mimo njih. Mnogokrat brez zvezd, ali pa sem si jih sam namalal, brez kompasa, a saj nisem vedel, kam bi rad in mi kompas ne bi vedel služiti, z neutrudljivimi zaveslaji, energija me ne izdaja, vesla redkokdaj počivajo v mojih rokah, kot Gordona Pima me nosi stran, malo navzgor, malo navzdol, ognjenemu dežju naproti. (Kaj že padajo njegove razbeljene kaplje na moje vročično čelo? Ah ne, ko veslam, se škrofim; samedejavnost, samoslepilo.) Na tem, ne odisejevskem potovanju, saj ni nobene vrnitve! kam pa naj bi se povrnil, zaboga! sem se marsičesa naučil, radovedni učenec, predvsem pa enega: ne biti nikomur nikoli oče, odpraviti sleherni očetovstvo, vase zaprto družino. Ne biti nikomur ne suženj ne gospodar ne oče ne sin. Biti le brat in ljubimec v občestvu: v bratovščini.

So besede prejšnjega odstavka le pobožna želja? Naučil sem se programa, kajpak; a dejstva? So se mi posrečila? Šele včeraj? Ni bilo moje življenje v glavnem le farsa, ker tak cilj znotraj naše zgodovine ni mogoč? Nisem dosegel le tega, da sem (da bom) ostal — večni, izgubljeni, ljubeči, nesrečni, razočarani, očete iščoči, očete si izmišljujoči — sin, nikdar dozoreli otrok, ki noče sprejeti nase neolitske odgovornosti, modre odraslosti, se noče vključiti v institucije, niti v državno, niti v družinsko, niti v kulturniško, obenem pa sem se znašel v vlogi večnega očeta, ki ima vse okrog sebe za svoje otroke, méni, da jim mora pomagati, živeti namesto njih, ker da so strahopetni, mlade pisatelje in pesnike dvigovati do neba, kot da se ne znajo sami uveljaviti, čuti se odgovornega za sleherni njihovo dejanje in sploh za dejanja slehernika na tem svetu, naduti bedak, kdo ti pa je poveril to svet odrešujočo nalogo? samozvani svetnik, ki se vmešuješ v življenje drugih, ker ti je, pohotnežu, lastno premalo in si ga ne upaš živeti do

kraja razvezano in vseskušensko, pretirani in skrupulozni, kar priznaj si! prav smešni oče? Ne združujem oboje, čeprav je nezdružljivo? Amater, ki se sili med profesionalce in že tisočletja naštudirane predstave kviri s svojimi nepredvidenimi in nepredvidljivimi medklici, kriki, nauki, spisi, gibanji, s svojo neodpadljivo navzočnostjo, ki ji sam, v samoopoji samoljubja, pravi ljubezen? Ne izhaja ravno odtod moje božjastno nihanje, moja kruljava paradoksalika, metodično izdajavstvo, pisateljska shizofrenija, življenjski eklekticizem?

V kakšen pekel sem se zvrnil, ko sem ga moral devati iz kože, malika! Ko sem se prepričal, da ne zna vseh jezikov in da je le v nekaterih perfekten, v drugih pa se izraža nerodno in mu je pri tem nerodno; da ga je strah javno govoriti, nastopati pred množico; da je slab govornik; da je negotov v družbi; da ne pozna mere; da ne obvlada ne drugih ne sebe. Vraga, sem si dejal, saj je prav tak kot jaz! Bolelo me je, da zna razložiti Gorkega in Manzoniya, o *Zaročencih* mi je predaval, Shakespeare pa mu je deveta skrb; da je pretirano nervozen, nerazumevajoč, nekoncilianten, neviteški, da je celo pristranski; da je večkrat ozek, prepirljiv, prestrasten; da ga drugi nočejo priznati za nadočeta, ampak mu dajejo le podrejene funkcije v aparatu; da so ga sicer imenovali za diplomata, tudi za opolnomočenega ministra, a z očitno stranskimi nalogami, z željo, da bi ga porinili na stranski tir, na Dunaj, v Moskvo, v Pariz, v London, kjer se je tista leta, petinštirideset do oseminštirideset, več zadrževal kot doma (doma?); da ga eni odrivajo kot nezaželenega, drugi pa ga imajo le za običajnega človeka, ne padajo na kolena, ko se v njihovi družbi spregovori njegovo ime, ne sanja se jim o siju, ki sveti meni; da so ga izločili iz političnega življenja, od oblasti, četudi je z desetimi leti zapora in s trpljenjem, svojim in svoje družine, tudi mojim, živel življenje ene najbolj plodnih žrtev družbe, ki se je štela za novo. Prav odtod sem spoznal, kako je udeležba pri oblasti nična, kako med žrtvami in oblastjo, med zaslugami in nagradami ni naravne zveze: da so priznanja, nagrade in oblast sad prizadevanja za nagrade in oblast, žrtev pa ostane čista edino tedaj, če ni kompenzirana. Očetov zadnji zapor pa sem doživel, osemnajstleten, ne le kot dokončni zlom — njegovih in mojih — političnih stremeljenj, nikdar več se jim nisem zapisal, zaznal sem ga, žig na telesu, kot izgon iz veljavne državne družbe, kot raztrešenje vseh nekdanjih velikih pričakovanj, ampak obenem kot osvoboditev: znašel sem se brez bremena, brez obveznosti do vere, v katero sem verjel, na dnu, na začetku; kar mi je bil oče некоč naložil, določeno vero, določene sanje, mi je s tem svojim nehotenim dejanjem vzel. Nič mu nisem bil več dolžan. Nobene kontinuitete, nikjer več, ne ideološke, ne grupne. Odvisno je postalo le od mene, kje in kam se bom rodil. (In sem se: v goreč eksistencializem, ki je bil tedaj besno preganjan.) Pa tudi oče se je, z zadnjim zaporom, razjasnil; zatekel se je v znanost, v preteklost, v biblioteko, v zgolj pogojno životarjenje. Tudi on se je, po svoje, zadnjič (pre)rodil: še ne petdesetleten, telesno čvrst, intelektualno priseben, a življenjsko prizadet, je bil, beseda ni prehuda, skoraj starec. Življenje mu je izpralo, z visokoodstotnim učinkom, možgane in srce.

Zaman sem ga posnemal in zaman zanikal. Tudi sam sem se zapisal znanosti, za nekaj časa, o bog, kakšen osel, kakšna pomota, kakšna sleparija! Ubadal sem se z nekakšno literarno zgodovino, ki sem si jo sicer po svoje prikrojil, a vendar... Tudi sam sem nevarno stremeljiv. Rad bi bil mož

sredi družbe, mož sredi življenja, poln, živ, sodelujoč. Zato se zavedam, da je moje literarno zgodovinopisje nekaj drugotnega, nepomembnega, verjetno me pri njem zanima le aktualizacija starejših del, posodobljanje tekstov, ki so jih slavistični razlagavci prekrili z otepi gnile slame in jih zadušili v bivšem, umrlem (ne)razumevanju. (Čutite, kako nepričakovano, a nujno udari iz moje mirne samoanalize očetov polemični, zbesnjeni, žaljivski ton?) Torej je moja pobuda dejansko antiliterarnozgodovinska! Iztrgati smrdljivim (!) avtoritetam umetnost iz garjevih (sic!) rok! (Klicaj in sic, pred vojno tudi nota bene so bile temperamentne cvetke očetovega trdega sloga, iz katerega so pokali osebni patroni. Marxova, Engelsova, Leninova dediščina; njihove ogorčene napadalnosti seveda, Slovenec, skromnež, ni dosegel.) Ne biti zgodovinar, biti borec za svoje ideje in vizije! Pod plaščem znanosti početi subverzijo! (Kakšno, katero že?) Biti navidez kot ostareli oče, v resnici pa tak, kot je bil on v mladosti: revolucionar! A svojo revolucionarnost zaradi neugodne klime skriti. (Sic!) Biti zvit, odisejski, ne pa nerodno direkten, kot moj nesrečni prednik (Nota bene!) Ne, ne notirajte si te izpovedi! Pozabite nanjo! Ilegalec, ki na ves glas razčeblijava svoje ilegalno delo in razstavlja, v Narodnem domu, zaboje ekrazita? Literarni cepec! Čemú priznavaš? Ti je že vseeno? Ker meniš, da te nihče ne bere, nihče ne jemlje dovolj zares? Da dandanes lahko zapišeš že kar koli, pa je vse brez pomena, brez učinka, brez možnosti in komunikacije, vse avtonomna, vase zaprta, larpurlartistična literatura?)

Kar naprej nekaj brskam po tej družbi, izzivam, pomalem, nekaj postavljam, sem s šibico tepen, pa spet brbljam in drezam. Tega ni moj oče nikoli počel: ali je udarjal, da je dočakal ječo, ali pa je molčal, s ključavnico na ustih. Sem res pripadnik rodu svojih sinov, šalamunsko-švabičevske generacije, teh polljudi, ki so vse napol, vse pomalem, pena po končanem viharju prejšnjih rodov? Sem le večni ljubitelj, ki ne bo nikoli ne eno ne drugo, ne znanstvenik ne politik, ne levičar ne desničar, ne pravi borec ne pravi skrivač, ne gospodar ne žrtev, ne normalni oče ne normalni sin?

Kako sem oprezoval, kje bi ga mogel načeti, premočnega očeta, ki se je podiral sam v sebi. Leto 1947. Na Dunaju, kjer je zganjal nekakšno strokovnjaško slovenofilsko, filokoroško poldiplomacijo in kamor me je, za nekaj tednov, povabil, da bi bila vsaj kdaj malo dlje skupaj; sicer so moji starši z bratom stanovali v Beogradu, jaz pa v Ljubljani, še kar naprej na Rimski. Hipno se mi je približal, ko mi je priznal, da večkrat iz obupa zmeče vase velike kozarce žganja. On, pa da pije?! (V resnici ni bil nikdar pijanec; sem zategadelj jaz?) A ker mi je bil bližji, je postal ranljivejši — kakšne zveri smo, kakšen podlež sem! V temačni sobi, kjer sva spala, v njegovem delovnem kabinetu na poslaništvu, od koder sem z daljnogledom kupal v zanemarjene prostitutke z dna ulice, Annagasse, razrušeni Dunaj *Tretjega človeka*, na redkih sprehodih po Kahlenbergu in obiskih gledališč ter kabaletov, denarja mu ni manjkalo, sem otipal njegovo šibko točko. Toliko so mi govorili, kako je izvezban v filozofiji, kako izučen v Marxu, Engelsu, Plehanovu, Mehringu, Leninu, Stalinu, da, tedaj je bil Stalin še krona revolucionarnih predhodnikov, čeprav ga ni oče nikoli pretirano povzdigoval; rekel bi, manj od drugih. Zdaj pa ga, sam že globoko v študiju eksistencializma, najdem, da se v filozofiji, a filozofija je tedaj edina ustrezno odgovarjala na moja najtežja življenjska vprašanja, prav nič ne spozna. Doktorju Franku, psihološko filozofskemu protoeksistencialističnemu razla-

gavcu taboriščnih travm je še nekako sledil, nakupila sva več njegovih knjig in jih preštudirala, Sartre in Camus, ti dve imeni pa sta ga kar stresali, o njiju ni hotel razpravljati in je začel, kot je imel navado, kričati, če so mu zmanjkali argumenti.

Odkril sem, da je precej dogmatičen in trd, hola, sem si zaklical, tu ga bijmo, tu ga premagam; tu bom boljši, večji, tu ga ponižam, neupravičeni nebotičnik! Me je zato še posebej vleklo v filozofijo, ker mi jo je on odkril, pa sem ga v nji kmalu prehitel? Ker me je ona izvežbavala z dokazi, kako nima prav in kako se z njim vred motijo vsi, katerim pripada in ki me skušajo z vseh strani zaslužniti? Pa jim je res pripadal? Ni bil njihov le po eni strani, nekdanji, po drugi pa prav tako v dvomu, kot jaz? Celó, znotraj skrito, v obupu, kot jaz? Kot jaz? Kje pa! Tisočkrat huje, ker ga je življenje tolikokrat suroveje prevarilo in pobilo! Jaz sem še danes spreten maček, ki zmerom pade na štiri gibčne tace.

Se ne trudim, rahlo, že toliko let, čeprav še zmerom z zelo ničnim rezultatom, da bi me zaprli? (Nič ne kaže, da bi bil v bližnji prihodnosti kaj bolj uspešen.) Se ne čutim prav zato slabšega, manjvrednega od njega, ki je prenesel toliko let temnic in samic in storil, česar si sam ne upam? Je imel srečo, da je smel tolikokrat nastopiti v vlogi žrtve? Ali pa so takšna vprašanja le moj ludistični narcisoidni cinizem?

Se nisem preselil iz žužnjave, razvlažene Ljubljane, se skoraj pome-nišil, da bi lahko več delal, več opravil kot on? Da bi se do kraja posvetil garanju in izginil v razbeljeni osredotočenosti? Ne drgetam, neučakano, od želje, da bi načočkal več knjig od njega, ki jih je nemalo, saj je še letos, tik pred smrtjo, zapustil svetu svoje najboljše delo, tisoč strani dolgo zgodovino delavskega gibanja na Gorenjskem?

Se pravi, da se mi vse do včeraj ni posrečilo, zanikati ga, ga premagati? A zdaj, ko je mrtev in bel in ko ne moreva več tekmovati? Bo zadnja tekma, kdo bo storil uspešnejšo smrt? Sicer pa — kako, mrtev? Saj ni! Saj, kar je storil, živi v meni naprej, me napolnjuje, osrečuje, ponižuje, me izziva v nadaljnje merjenje sil, se mi vriva v merilo! Otrók sem in ne bom se ga rešil, tega vzornega, tega ljubljeneega, tega zoprnega očeta, dokler tudi sam ne bom dokončno obležal na premičnem belem mrtvaškem vozičku, ali, morda, o upanje! v kakšni manj neolitski napravi!

Seveda ni šlo samó za tekmo. Kot zmerom, tudi tokrat pretiravam. (Ta esej in ta knjiga sta v pretežni meri literatura. *Wahrheit und Dichtung.*) Ljubezen je razmerje, ki preprečuje ali vsaj zavira nadletanje. Ko sem ga, usojenega mi očeta, dan pred smrtjo, držal za mrzlo, nasršeno, potno roko, izdajala je še komaj kaj moči, utrip srca je bil nereden, zmanjkujoč, pritiska aparati niso mogli več zabeležiti, truplo je hroplo, odebeljene veke so se komaj kdaj pa kdaj vzdignile, sem spajal strmenje v smrt, dotik smrti z nekaterimi preteklimi dotiki.

Mnogo jih, telesnih stikov, med nama nikdar ni bilo. Ni me niti tepel, niti božal, bil je, konkretni oče, tudi takrat, ko bi želel ljubiti, precej izgubljen; ni vedel, kako naj sina-otroka sestavi z revolucijo, da bi bili obe dolžnosti, prva strastna in nora, druga bolj zunanja, zadovoljeni; krajši konec je pri tem sestavljanju potegnil sin. Dvakrat, trikrat je bil zraven ob mojih hudih nočnih morah, ko sem v neodrešljivi grozi delirično padal v tuj svet. Prijel me je za roko, njegova velika, moška, močna, topla, varna roka je objela mojo koščato, nežno, izgubljeno, nevrotično ročico, prelila se je v

svojo majceno prijateljico, iztisnila je vanjo pravo, drobno, a rodovitno sled moči in samozavesti. Bil je popoln stik; ne manj silovit od posrečenega spolnega akta. Prevod njegove energije v mojo. Njegove vere in vizije vame. Rojstvo. Krst. Birma. Najino občestvo. Človeško občestvo. Nastajanje absolutnosti, paradiža, komunizma, sreče, kar hočete. Sem od takšnih, dveh, treh dotikov živel? Sem te redke stike pozneje vihravo iskal po poldnevnikih svojega in drugih src? Iskal v filozofiji, v mistiki, v ljubezni, v pisanju, v naturi, v alkoholnih polzavestih in komajzavestih, v vztrajnih izzivih smrti? So mi dali neodpravljeni, samogotovi občutek, da bom vzdržal v vseh, zame samega pretežkih življenjskih težavah, brodolomih, nemočni, bedni, astenični, scvrknjeni fantiček, in se ne pustil izriniti s šahovnice družbenega sveta, kot se je on? Njegova in bratova roka sta v moji; trije v enem. Ne bomo popustili, kajne?

Pa pel mi je, v teh urah groze. Bilo bi smešno, če ne bi bilo pretresljivo. On, ki ni imel niti senčice posluha, je, seveda napačno, kot krokodil, basiral: *Je pa davi slanča pala na zelene travnike . . .* Poleg te pesmi je znal (?) le še eno, rokodelsko, naučili so ga, bogve v katerem zaporu, obrtniški sojetniki: *Micika, Ančika, sreča te iše, žnidarjev, šuštarjev polhn duriše.* Nikoli več mi ni nihče ponovil te pesmi; nihče je ni več poznal. A za preganjanje nočnega strahu nekako ni bila primerna; brundal jo je, ko ga je navdajala, tako redko, dobra volja. Zdaj, ob žalostni priložnosti sinovih nerazumnih, besno pretresujočih ga napadov, je skušal svoje pevsko znanje, edino, s čimer mi je znal pomagati, uglasiti z otožno naravo muke. Sicer pa ni bilo pomembno, da mu je manjkal posluš. Ure moje groze, ki me je tako zdelavala, da po več dni nisem mogel iz postelje, niso terjale izurjenega, bliskavega opernega pevca, najlepše je bilo to, da je nadosebni, veličastni, odmaknjeni, vzvišeni, strogi, a čez vse oboževani oče pristopil k meni, kot Jezus skoz hostijo, izplaval iz svoje skrivnostne, v moder cigaretne oblak zavite sobe, odkoder so nenehoma udarjale tipke pisalnega stroja in zamolkel pogovor tovarišev revolucionarjev, da se je za nekaj minut odtegnil svojemu usodno pomembnemu delu — pripravljanju Revolucije, to je Konca tega in Začetka Novega sveta; da je sédel k mojim nogam, gorele so revne luči, bal sem se temè, iz katere so migljali hudiči; da se je sklonil nadme; da se je sploh zavedel moje prisotnosti v svetu; da je s svojo prisotnostjo odrinil mrak, razžaril svetlobo velike sobe bolj kot tisoč-svečni lesteneč; da je zaznal moje telo, mojo roko, moje čute; da je pel, zame, samó zame; da je naredil zame nekaj, kar sicer ni in ne bi storil za nikogar: čudežno se mu je posrečilo, da je spravil skupaj, česar ni drugače nikoli zmožel: da je pel. (Je koreninila moja poznejša neverjetna strast do petja, ne mnogo uspešnejšega, do tenoriziranja, čeprav sem bas bariton, ravno v teh komično obupano odrešljivih trenutkih?) Ljubezen je rodila čudež. Vame je vлил glas, ton, dobro skladje, ki je potem odzvenovalo, a ne izzvenelo, v meni leta in desetletja, me mirilo, mi veljalo za zatočišče, za varni zvok, mi bilo geslo, odpirajoče mnogo utrdb, osvobajajoča vez med mojo zavrženo osamljenostjo in tistim, kar je.

Ne, smrt tega telesa ne more biti smrt napeva, o katerem vezem raznorodne, ljubeče in strašljive spomine; ne more biti konec srhljivih in zanesljivih stikov roke. Oboje se je zapisalo vame, v gmoto svetovja, kateremu pripadamo; če se je zažrló v nič, nič hudega, saj je ta nič živi plahutajoči del sveta. Res je, po moji smrti, ravno briga me zanjo! ne bo nikogar, ki bi

znal ta raztelesni spomin, to vprašljivo srečo, to kratkotrajno harmonijo, to nenadejano življenjsko pomoč dešifrirati; ljudje smo predpotopna, zapotopna, degenerirana bitja z zamašenimi ušesi, z debelo sivo zeleno mreno na očeh, s hudo zagovednimi (ne)čutili. Da kaj zaznamo, mora eksplodirati. A nič ne de, taka nam je — taka mi je — usoda. Stik roke, pretok moža in otroka, zvok pojočega glasu, glas iz višav, brnita nekje v svetu, nad nami, med nami, tenko zvenita, olajšujeta, krepita, vsake toliko ju nekdo narahlo zasliši, pesnik ju celo prevede v ta ali oni jezik, muzik ju tiho zabrenka, človek ujame, ponovi, odda naprej, kot žogo pri košarki, hitro, natančno. Včasih se odmev izgubi, pade čez črto, v aut, a brž se najdejo roke, ki srčni vozal spet podajo v igro, naše tekajoče občevanje ne more ostati do kraja prazno, zgolj institucija, zgolj navidezni gibi, brez žoge, brez ljubezni, groteskna pantomima, zmerom od nekod prejemamo signale, zmerom komu stiskamo, po antigonsko, po smoletovsko, roko: ob rojstvu, ob smrti, ob poroki, pri pozdravu, v ljubezni. Saj si vendar vsega ne izmišljamo nanovo! Le umišljamo si, testeni neolitski napihnjenci, da je ustvarjanje creatio ex nihilo. Dejansko pa je, zame, ta dobri, ta koralasti, ta osončeni, ta brezglavi svet poln zvokov, barv, pokrivajočih se in izničujočih se pomenov, trpke ljubezni, zametavane miline, smešne dobrote, vratolomnih spodbud, zija-laste sreče. Kot póstarne Rojenice in Sojenice nas obletavajo ti lepi in skrivnostni čudeži, svet je nagneten, da, svet je nabito poln, kot potovkin jervas, za ene klobasa, za druge jajce, za tretje ljubavno sporočilo, jajce je vir življenja, a tudi njegov gnili vonj, ko se usmraja, klobasa nas ohranja pri življenju, a tudi pokvarjeni želodec intenzivira bivanjsko zmedo, kanoni in krogle, pornografija in oplodnja, potovanje in izgubljanje, smrt v goščavi in lažna sporočila, Julijin strup in Romeov meč, poslušajmo jih, kovinske udarce, žaganja, drnohanja, kraljevanja, žrtvovanja, sesedanja, prhnjenja, podpiranja in podpihovanja, napnimo se, predajajmo jim, obnavljajmo jih, množimo, ubijajmo jih, prenašajmo naprej, kot odseve, kot potomce, kot protiigre in nasprotja, zvenimo brez prestanka zraven, kot zvesti sodelavci pri porodih in umorih, pri dobrem in zlu, v vodi in na suhem, v apeironu in med Empedoklesovimi plazivci, v očetovem razpadu jeter, sredi ljubljanskega smetišča, v srcu črva, v nedopovedljivi zelenini odganjajočega lista rdeče bukve.

Je svet grškega mita res za večno izgubljen? So nas zli duhovi, dobre vile, angeli varuhi, modri palčki, strašni zmaji, pravljice, stokratni umori res zapustili, ali pa le jokajo, otožujejo, tam čez goro, zaprti med platnice knjige, ker smo oslepeli? Smo res sami sebe tako izgubili, tako mehanizirali, da spoznamo le, kar je sestavljeno iz kock in je racionalno dokazljivo v znanstvenih inštitutih, na univerzah, v kabinetih oblasti? Ni rešitev v tem, da se svetu odpremo, da izostrimo polenjena čutila, zunanja, za slišanje kačjih gibov, za ulov poželjene ženske, a še bolj za prepuščanje? Da slečemo kožo? Da izžgemo meso? Da najdemo zmaja pod pasom in vilo pod pasom in njuno kopel, njun potop pod pasom? Da začne ves svet utripati kot žametna srčna mišica?

Če se zberem, čutim, obrisi se zgoščajo, kretnje se ostrijo, filmske slike postajajo razločne, vidim: oče me drži za roko, spet ta roka, hipernaturalistična, magično realistična, preveč resnična, varno me vodi čez prometno cesto, med množico v Tivoli, imam pet, šest let. Velik je, mogočen, tuj, visim mu v roki, vrabček, njegove misli so drugje, pri demonični ljubici

Revoluciji, vleče me kot tuje blago, sploh ve, kaj mu trepeta v dlani? Stojiva pred spuščeni zapornicami, belo rdečimi, sveže prepleskanimi, k Bombiču grem lulat, dečki se dostojanstveno sprehajajo, modre mornarske uniforme, gospe s krznenimi ovratniki, s klobučki à la Greta Garbo, vlak, brzi, Ljubljana—Rim, zamišljeni, nemi, črnoobrazasti, furlanski Gradnik, očetov mučitelj, pozneje tako občudovani pesnik, eno in drugo, že spet zlo in dobro v enem, samotari pod listjem, ki pada, v jesenski tišini, padajoči mrak, padajoče zvezde, moja duša pa plava, blažena, pod vrhovi ogolelih kostanjev, pleza po nebeških lestvah: z očetom grem na sprehod. Izjema. Sreča. Paradiž.

Druga slika. Pred pošto. Kupuje mi zemljo, trdo, staro. Ugriznem, zlomi se mi mlečni zob. Zob nastavim zvečer pod posteljo, ponoči ga miška zamenja, zjutraj se na njegovem mestu blešči dinarski kovanec. Sem že tedaj slutil, da je miška mama? Da se oče, razen v skrajni nuji, zame in za miško ne bi sklonil? Da miški v Revoluciji ni dodeljena nobena vloga? Da je Revolucija vamp žena, ki ga ne spusti od svojega nenasitnega mednožja? Da se oče ne priklanja pred nikomer? Da sploh ne opazi, če sem zobat ali škrbast, mlad ali star, prisoten ali drugje?

Vidim ga, s širokokrajnim, umetniškim, črnim klobukom na revni, le-seni, nepobarvani klopi pred materinim stanovanjem. Imam dve leti. Drži me v naročju, nekako od sebe, varuje, nekoliko negotovo pestuje, nenavajeno objema. Méni, da tišči v naročju steklenega medvedka? Se boji, da mu ne bi zdrknil iz rok in se razbil? Ne, z medvedkom ne ve kaj početi. Hip ali dva ga bo zadržal v rokah, v katere so mu ga — so me — položili, nato me bo vsiljenega odložil, se zazri v prihodnost, vzdolž revolucionarne poti, na kateri ni ljudi, morda kakšne velemnožice, lise v daljavi, ob poti kraljujejo le Knjige, zborniki Resnice, le plakati s fotoroboti Človeka; pot je prazna, ne, ni me na nji in me ne bo. Ostal bom, zaklet, v svojem palčkovskem dru-lovškem gozdu.

Stiskam mu roko v zaporih ljubljanskega sodišča, na obisku, po ob-sodbi, zadnjič pred internacijo. Stoji med podboji jetniškega prostora, namenjenega obiskovalcem. Vonj po klozetu, po kiblah, po lizolu, po vlažno preležanem. Je bil tedaj že izgubljen? Roko ima še veliko, varno, toplo, kot zmerom, a oči, oči so se izgubile, jekleni lesk se je motnil. Sam je. Nastopil je pot izgnanca: žarna skupnost ga izloča.

V času zadnjega zavora mu nisem nikoli stisnil roke. Niso mi ga pokazali. Držali so ga skritega. Dolgo nismo vedeli, ali je sploh živ. Je še imel, takrat, roké? Mu jih niso obsekali, ni mohl posihmal le štrcljev v svet, v ugašeno prihodnost?

Srečen mi mežika, ko ga obiščeva z materjo, avgusta, enainštiridesetega leta, v njegovem tragičnem izgnanstvu. Umaknil se je pred Italijani, ki so ga večkrat iskali, na domu (domu?) in v službi, tedaj je praktical na so-dišču; bil je na prvi listi kandidatov za zapor, že aprila 1941. Na drugo stran, v ljudsko vstajo, mu je vhod prepovedan. Nabira gobe, posluša ptice, vonja zemljo, na Zibovniku, na Pikovniku, nad Borovnico, sam. Je tedaj usodno vzljudil zemljo slovensko, gozd, pečino, ki ga edina nista izdala? Tiste mesece sem prebral Tarzana, pa sem, večni posnemovavec, nekaj tarzanskega izvajal, po jasi, po drevesih. Z materjo sta se smejala. Bilo je prečudovito poletje, vročina je stala v zraku, gosta, parasta. Sreča naše

družine redka, prereditka, enkratna. Držimo se za roke. Objemamo se. Sedimo na vroči travi. Skačem. Polhograjci v mrču, temna zelenina gričev, padanje žareče sončne krogle za Zaplano, poslednji stisk rok, v slovo — je bil to res zadnji srečni dobri stisk rok, ki ga je bil zmožen, ki naju je združil?

Mahava jo proti Čadu, čez travnik. Na ozki gazi naju sreča mož s palico. Tolst. Čokat. Oblasten. Surov. Beseda da besedo. Jeza izziva jezo. Glasen pogovor. Razlogi sem, razlogi tja. Kri vre. Tuji mož, nekaj socialni demokrat, rekli smo jim, ljudem te baže, socialfašisti, nekaj razkolniški, bivši komunist, odpadnik, nimam pojma, pijan, izzivalen, nasilen vihti palico, suva s pestjo. Roka je tudi v ta namen ustvarjena: da udarja, da (po)škoduje. Roke mahajo. Kriki. Psovke, ne očetove, njega nisem nikoli slišal zakleti. (Kolnem pa zato tem več jaz, otrok dneva današnjega.) Očetu zletijo očala v travo. Preklinjajoč, omahujoč se Blaznik oddalji. Oče ves iz sebe; taka reč se mu še ni primerila. Oče je zelo dostojanstven gospod; in bili so časi, ko se je vsak meščanski tridesetleten možki nosil — doživljal — zelo dostojanstveno. Skrajno je živčen. Vpije name. Zgublja dostojanstvo. Potrebujem precej časa, da razumem: boji se, da mu očal jaz ne bi pohodil. Brez njih ne vidi. Skoraj slep je. Oba morava, tako ukaže, na kolena, drug tesno ob drugem. Obenem morava izvajati čudne gibe. Najprej roki izročiva, obrneva dlani navzven in zaveslava v odročenje. Po površini pravkar pokošene poletne trave. Rahlo. Natančno. Ko se moja desna roka zadene ob njegovo levo, klečati sem moral ob njegovem levem boku, moram gib končati, roke potegniti k sebi, na prsi, v začetni položaj, pravzaprav se učim plavati, s koleni se prestaviva na mesto, do koder sta prej segli izročeni roki, isti gib v odročanju spet ponovim. Plavava po suhem. (Se je ta prizor odigral v času, ko so ga izključili iz partije? Je v tisti dobi kazensko zapustil svoj rodni element in se moral, s škrgami, brez nog, s plavutmi zavleči na trdo zemljo?) Brodiva po travniku. Sistematično. Dva norca kosita z dlanmi visokopoletne bilke. Oče drgeta od vznemirjenja. Molčati moram. Ko pridrsava do konca travnika, se prestaviva za širino dveh ljudi, se obrneva in jo ureževa, počasi, z istimi kretnjami, nazaj. Boj med političnima možema je namreč potekal v precej širnem krogu, bogve kam so očala sfrčala. Zato je treba prečesati vso čistino. Od gazi se spet odrineva do roba poligona in nazaj in spet naprej in spet nazaj. Bogve kolikokrat. Desetine redi. Vse popoldne. Dokler, nazadnje, očal ne otipava na drugi strani gazi, tam, kjer jih nisva iskala.

Oče ni razumel, da služijo meni otroške, sveže oči in da bi očala videl, če bi smel gledati. Ne zaupa nikomur. Prepričan je, kot človek čvrste organizacije, da smo vsi ljudje skoraj slepi, kot on. Jasnovidna je le organizacija, gibanje, nauk. Ljudi je zato treba poučevati, voditi, organizirati, spraviti na kolena, prisiliti v mehanične posle, razosebiti; šele tako ustrojeni, tja bomo našli pot, kjer . . . Jaz pa že tedaj zaslutim, da v najboljšem primeru najdemo, takšni, le očala, pripomoček, nadomestilo; da absolutna prihodnost, h kateri napredujemo in plovemo, ne more biti nadomestilo; da moram skušati živeti brez nadomestil; da ne smem, za noben cilj, na kolena; da ne smem sprejeti vloge tekočega traku, delitve dela, uradnika; da morajo moje roke kriliti nasproti soncu, ne pa ped nad zemljo. Jočem, tako sem ponižan. Blatnik je premagal — ponižal — očeta, oče mene. Čeprav se vzdigneva, sva nizko padla. Boga so mi natrgali, kot list v knjigi;

proga, bledordečkasta, teče čez božje lice. Kdo mu bo ponudil, bogu, kis in žolč, da si bo opral bledo progó?

Bog je trinog. Ker se pri pisanju globoko sklanjam, upognjen, nad mizo, mi razlaga, kako je to nezdravo in predvsem nepravilno. (Govori iz njega njegova mati?) Nato me poučuje. Ker nič ne zaleže, pri meni nikoli nič ne zaleže, kriči name in me skuša zlomiti; kot vsi pedagogi, prijatelji in sovražniki. Zakrknem se. Prej bi se dal pobiti, kot da bi odstopil od svojih priljubljenih navad. Misli, da me mora predelati v pravega, pravilnega človeka: ravnega, jasnega, razločnega, preglednega, normalnega. Zabije žebelj v leseni opaž, ob knjižni omari, največjem bogastvu sobe, zakladnici Resnice. Na žebelj priveže nitko, katere drugi konec skuša zavozlati okrog mojih las. Določí pravo razdaljo, mi primakne stol. Nitka naj bi vlekla lase, lasje glavo, glava bi se na ta način privzdignila, gledala vzravnano in pokončno, ponosno in svobodno. Postala bi prava glava. Ves je zavzet za svoj načrt. Pokončnost in svobodo skuša doseči z zaslužnitvijo. Suženjstvo privezane glave je zanj le začasno sredstvo, prehodna doba, da bo potem več svobode. Hvala bodi bógu, da nam je ustvaril gladke lasé in da vozél ne drži. Da tovrstni duhoviti projekti propadajo. Natura je dobra. Rešila me je. Natura nas kar naprej rešuje pred človeškimi akcijami, ki bi rade človeka bistveno in z eno potezo izboljšale, upokojile, napravile za gospodarja sveta. Natura spodkoplje še tako veličastne zamisli. Blaga natura, hvala, da nas še nisi zapustila, da še nismo scela podložniki kulture! Dokler boš vihtela svoj naključnostni, neurejeni, anarhični meč, nam bo živeti. Če bi te pa nekoč obvladali, kot si želijo zlokobni nekaterniki, bi se s tabo in z nami zgodilo najhujše. Delili bi usodo špiške breze. Je ne poznate, te usode? Ker je rastle, brezica, nemarnica, pobalinček, postrani, desni odklon, jo je oče, še ne dolgo pred smrtjo, privezal z močno belo žico na bližnjo jablano in jo tako uravnal. Kako je postala zdaj, za leto ali dve, ravna, čeprav ves čas na verigi! A žica se je zalezla v deblo, kaj hočemo, čas hiti, deblo se debelí, vdrla je skoz lubje, v meso, stisnila sokove in kri, kot zanka krog vrata. Resk, je rekalo polagoma, glavica bo preč. Danes se breza, brezica, pokončnica, suši.

Priznam, po svetu strupeno kroži vse polno zla. Tudi oče ni prebival zunaj zla: sikalo je, v množinah, ob njem, nanj, ga načenjalo, nekaj se ga je, s kačjimi vbodljaji, naselilo tudi vanj; bil je samó človek. A kaj bi zdaj, tu, na tem papirju, z zlom! Saj ga je povsod preveč; tudi v tem mojem portretu. Ta hip mi je odveč! Odnesimo ga preč! Vem zanj, še predobro. Je, četudi ga odganjam s streli in žerjavico. Je, četudi se zanj, brezbriznež, ne menim. Prihaja vame, neodjenljivo. Naj si želim, da bi ga bilo čim manj, v svetu in v meni? Ali pa je vsakršno zlo boljše od malomeščanske poprečne normalnosti, ki ni ne tič ne miš, ne krop ne voda, ne bog ne hudič, ampak le želatinasta tirnica? Biti preodprt, preprizadlenjiv, premalo obvladan, prešibak, premočan, ne pa biti klopotec!

Oče je bil nemalokrat nemočen pred zlom, zmerom pa je zbral dovolj moči, da je stisnil poprečno spodobnost v kot. Od nemških taborišč naprej, preživotaril je dve leti Buchenwalda, ni več maral ljudi; zlo je šlo v klasje in ni ga mogel požeti. Domači zapor osemindesetega mu je hudó potrdil nevero v dobro. Z ljudmi se je komaj še družil, odbijal je prijatelje, jih hoté žalil, da bi se mu ne približal, potikal se je po samotnih izletih, se ne preveč slabo počutil le v osamljenosti, med skalnimi in zelenimi hribi, v

temnih gozdovih, med knjigami, zgodovinskimi, ne več ideološkimi in pot odpirajočimi, le med takšnimi, ki so merile že prehojeno pot, med fascikli, zaprašenimi dokumenti, po knjižnicah sveta, spet od Moskve in Dunaja do Trsta, a kot knjižni molj, kot arheolog podatkov, sušil se je pod znanstvenimi oboki, ta nekdanj čez vse verujoči mladenič, ki je odločno zavrzel domači buržoazni krov, materino in vso slovensko liberalno družbo, institucionalnost stare ideologije, solidno življenje, uspeh v danost, potrgal vezi z lutkami in izkoriščevalci, da bi se spojil z ljudmi, s trpečimi, s proletariatom, da bi živel samó zanje, niti ne za svojo družino, ki si jo je tačas ustvaril, bogve čemú, profesionalni revolucionar, rojeni samec, mar po nesreči in naključju? ta vitki žareči študent, ki je bil že iz gimnazije izključen zaradi komunizma, ki nato dolgo ni mogel diplomirati, ker so mu vzeli državljske pravice, in ker so mu jih še večkrat jemali, se tudi ni mogel zaposliti in smo morali životariti od materine mizerne plačice, za njegovo hrano in obleko pa je naklonjeno večinoma skrbela država, ta mladostni videc, ki je z ognjevitimi govori spodbujal prebujal revolucionarno zavest, kdaj je že to bilo! spodbujal trboveljske knape in jeseniške železarje, kaj je takrat, ko je bil duša gibanja, bolj tekoče govoril, bolj scela besedno plamtel? so se mu stavki začeli lomiti šele tedaj, ko ga je spodneslo? prekinjal je shode, bil aktivist v gluhem času, ko so slovenski kulturniški meščani še verovali v demokracijo države SHS, gojili kumrn nacionalizem ali se zapletali v literarno estetske debate, sodeloval je v štrajkih, v gladovnih stavkah po zaporih, se povezoval, srčno, z mladimi ljudmi, enako vnetimi, organiziral delavske množice, komunistično stranko, bil v vodstvu ilegalne slovenske partije, nekaj časa, v najhujšem obdobju, okrog leta 1929, celo njen sekretar. Ta, nekdanj poudarjeno erotično socialni človek je postal zadnjih trideset let do ljudi plašen, nezaupljiv in popadljiv. Zapori, grožnje, krivice, mučenja, zapostavljanja, nasprotniki so ga preganjali in pregnali v njegovo, morda ne sijajno, a kljub temu vzvišeno in kamnito, z zaničevanjem do poprečno človeškega (je postalo vse pri nas poprečno?) nadahnjeno izolacijo.

Naj rečem, da je z njegovo smrtjo zmagalo zlo?

Ne! Prejšnje smrti, moralne, socialne, ki jih je moral prestati pri živem telesu, zdravih mišic, so bile mnogo hujše od te, zadnje, biološke. Prejšnje smrti je povzročala surova človeška volja, boj tekmecev, pobijanje sovražnikov, nasilje, ki se vleče od prvih človeških časov in ga je oče doživel že zdavnaj, že v času mojega rojstva, v beograjski Glavnjači, ko so ga izbrano mučili, mu žgali podplate, v njegovi neposredni bližini ubili tovariša, je bil to Vuljč? njegovo truplo zavezali v vrečo in vrgli v Donavo; strahotna pripoved, ki sem jo poslušal od prvega zavedanja! Oče se ni nikdar ločil od noža, ki mu ga je Vuljč zapustil; imenovali smo ga ruski nož in bil je najotipljivejši simbol mojega detinstva: oče z ruskim nožem. Tak je bil naš domači mit. (Tokrat ima izraz domači pravilen zven.)

Ko ubija človek, je to manj čeden, čeprav pogosten posel; posebno če mori v imenu te ali one ideje. Človek je edini, ki zares ubija. (Čast in slava mu!) Natura ravna drugače. Natura ne reže vratov, ne natika na kolce, ne grozi s smrtjo, da bi izsilila priznanje. Natura pomirja, jemlje vase, dela dobro, stvarem in ljudem daje pečat brezkravnosti. Zato se na to, na zadnjo očetovo smrt ne morem jeziti, nič se ji ne da očitati. Edino natura ima pravico sklepati, kar je bilo v življenju nakazano, odprto, predlagano, zavozlano in življeno. Naturni konec je srečni konec.

Kaj naj torej rečem na koncu tega zapiska, te neobičajne osmrtnice, tega nagrobnega govora, ki mu ga berem sam, očetu svojemu, dan po smrti, sredi razkošno zelenega Špika, razcvetele so se rdeče vrtnice in snežno bele, gostolistnate, mehke potonike, kos uči letati in se prehranjevati svoja mladiča, Sava šumi kot pred tisočletji; kaj naj mu rečem, ljubemu očetu?

Vse je prav, kot je. Trpljenje in sreča, ljubezen in sovražstvo, rojstvo in smrt, dobro in zlo. Vse je prav. Dokler bomo, naj vlada ta čudežna zmeda, ta zmedeni čudež!

Prav je tako. Bil je, kakršen je bil, moj moj moj oče, in prav je, da je bil, kakršen je bil, ta nemoj nemoj nemoj nemoj oče.

Drhti v svetu brez kraja!

1975